

סופרים וספרים

רוסים, יהודים וסולז'ניצין

עזית רוגובין-פרנקל

את היהודים כולנו מחרפים, היהודים הם תמיד על דרכנו. אך מוטב לנו להתבונן: איזה מין רוסים גידלנו בזמן הזה? תתבונן, ודמך יקפא בעורקיך.

אלכסנדר סולז'ניצין

[תהלוכת פסחא, בעברית — "מולד" 17, כסלו תשל"א]

עדיין לא ראו אור ספריו האחרונים של סולז'ניצין וכן מאמרים והצהרות פומביות לרוב. אולם בעוד שבעל המאמר הנזכר התרכז ביחסו של סולז'ניצין לבעיות מסויימות של החיים היהודיים בזמן החדש, כוונתנו כאן היא לעסוק בגישה בכללה ולא בבחינות מסויימות שלה. עיקר תקוותנו היא שהקורא ימצא לפניו את העדות, ויוכל לשפוט בעצמו. לביקורת על יחסו של סולז'ניצין ליהודים פנים רבות. האשימו אותו בהמצאת דמויות יהודיות שלי-ליות², ובכך שהוא נמנע מלהציג את התפקיד המורסי היחודי שנטלו על עצמם יהודים במחנות³. ביקרו אותו על שתלה את קולר המהפכה בצואר היהודים⁴. אחד המבקרים הגדירו כ"ריאקציוני, או-

לאחר ששימש כמה וכמה שנים נושא-הדגל המוסרי של אנשי הרוח הנצורים של רוסיה הסובייטית, געשה אלכסנדר סולז'ניצין סלע-מחלוקת, מטרה לא רק להתקפתם של פקידים סובייטיים אלא גם של סופרים מערביים ואפילו עמיתיו הפולגים על המשטר. הצהרותיו הפוליטיות והאידיאולוגיות עוררו יותר ויותר התנגדות בחלק מקוראיו. דבר זה אך טבעי הוא. סולז'ניצין הוא איש גלוי-לב המגן על דעותיו בלהט, בהומור עוקצני ובתוקפנות מרה כלפי החולקים עליו. הנטייה הטבעית לייחס לסולז'ניצין רעיונות מסויימים רק משום שהוא דוגל ברעיונות מסויימים אחרים סיבכה מאד את הבעיה.

בשנים האחרונות היו שבהנו את יחסו של סולז'ניצין ליהודים, ונתפרסמו מאמרים המונים אותו במומים שונים בהצגת הנושא, החל מליקוי בחסר וכלה בגילויי אנטישמיות. כוונתנו בדברים הבאים היא לבחון בהקפדה את כתביו — סיפורת ודברי עיון כאחד — ולקבוע בדיוק, מה הדברים שאמר על יהודים, כיצד תיאר אותם ומה טיבה של עמדתו האנטי-דיאולוגית. מאמר מעניין בסוגיה זו פורסם בשנת 1974 ב"סובייט ג'ואיש אפירס"¹. אך באותה שעה

מאמר זה עוסק ביצירתו של סולז'ניצין קודם שנתפרסם הכרך השלישי (ספרים 4-7) של "גולאג ארכיפלג" ו"לנין בציריך".

Roman Rutman, "Solzhenitsyn and the Jewish Question", *Soviet Jewish Affairs*, IV, 2 (1974), pp. 3-16

2 Dan Sharon, "Solzhenitsyn's 'GULag': A View from the Archipelago", *Littera Judaica: A Quarterly Review for Jewish Studies and Culture in Scandinavia*, II, 3-4 (Summer-Autumn 1974), pp. 33-37; Mikhail Grobman, "Solzhenitsyn does not Deserve his Reputation as Lover of Liberty", *Jerusalem Post*, 10 November 1972

3 שרון כותב (שם, עמ' 34) "דומני כי הייתי ברימול על שנגלו לי [קרני אור... מבעד למחשכים] ביתר תדירות מאשר קרה הדבר לו, אפשר בשל החברות שנמצאה לי בחוגים יהודיים במחנות... היהודים כיהודים זוכים להכרה מועטת בלבד בארכיפלג גולאג' אף כי התפקיד שמילאו בקרב חבריהם האסי-רים היה יוצא מן הכלל".

4 Grobman, שם.

בהקדשה לדרך הראשון של "ארכיפלג גולאג" נאמר:

"מוקדש לכל אלה שחיייהם נפסקו בטרם סיפרו זאת; ויסלחו נא לי, שלא ראיתי הכל, שלא זכרתי הכל, שלא שיערתי הכל".

בספרו המתאר את התנגשויותיו כסופר עם המשטר הסובייטי, "כנגוח העגל את האלון"⁹, חווה ומגדיר סולז'ניצין את תפקידו זה. אילו היה לוקה ברישול או בקלות-ראש בכתב-ידו, הרי "כל הטעם, כל עבודת חיי, היו הולכים לאיבוד. ולא עבודת חיי בלבד. הייתי נכשל במילוי תפקידי, נמצא בלתי-ראוי, ובוגד בצוואתם של מיליונים שמתו, שנבצר מהם ללחוש או אף להוציא הגה בינם לבין עצמם על רצפת הצריפים במחנות"¹⁰. לגבי סולז'ניצין אנשים אלה שחיו וסבלו במחנות הם ישות נפרדת, אומה של אסירי המחנות (זקים), אשר כפי תיאורו האירוני ב"גולאג" יש להם שפה, טריטוריה ומנהגים משלהם. לשון אחר, על משקל התיאורים הסובייטיים ל"אומות האחיות" החיות בברית המועצות, מציג סולז'ניצין את תושבי הארכיפלג כחטיבה מיוחדת מבחינה סוציולוגית, פילוסופית וגועית. ואולם בקרב "אומה" זו מקובצים כל האנשים למיניהם שהם דרי הארכיפלג: רוסים, אוקראינים, יהודים, אסטונים, באפטיסטים, סוציאליסטים לסוגיהם, בני-אצולה ואי-כרים. ובתוך אומה זו של אסירי המחנות אין קו מפריד זולת זה שבין אלו שהתנהגו בהגינות ואלו שלא נהגו כך.

אין סולז'ניצין מדגיש את לאומיותם של האסירים היהודים, אף שבדרך כלל אפשר לנו לזהותם על-פי שמותיהם¹¹. מתמוגים הם בתמונה הכללית, והם הוציאו מקרבם "גיבורים" ו"גבאים".

מוזכרים, כמובן, אסירים יהודים שניצלו את משטר המחנות כדי להבטיח את קיומם, שהשיגו זכויות-

9 A. Solzhenitsyn, *Bodalsya telenok s dubom* (Paris: YMCA Press, 1975).

10 שם, עמ' 118.

11 יש, כמובן, יוצאים מן הכלל. בוריס גאמרוב מתואר כאדם בעל "עדנה יהודית על פניו" ("א.ג. עמ' 461). רבי-סרן מן המשטרה החשאית מנסה להשיג עדויות מרשיעות על אסיר מסוים, "גרצנברג (הרצנברג), יהודי", ומשכנע אסיר גרמני, נער כבן שבע-עשרה, לגבור בו. AG, עמ' 305. בבית החולים של המחנה משוחח סולז'ניצין עם רופא יהודי שהמיר. AG עמ' 599.

טוריטארי ושוביניסטי"⁵, ואחר כסלאופיל⁶. שני מבקרים התקיפהו קשה על שדילג ברפרוף על פני סבלות היהודים במאה העשרים כדי להגדיל ולהא-דיר את סבלות עמו — העם הרוסי⁷. התמונה הכו-ללת היוצאת מתחת ידם של מבקרו הקיצוניים היא של לאומני רב-רוסי טיפוס, שהוא על-פי המסורת שונא-יהודים, הרואה את שורש כל צרותיה של אמא-רוסיה בנכרי השנוא בשער.

בבואנו לבדוק את יחסו של סולז'ניצין ליהודים, אין לשכוח (כפי שציין בצדק רוטמן) כי "השאלה היהודית" אינה עיקר עניינו של סולז'ניצין. אף אין כל סיבה מיוחדת, שתהא בראש עניינו: הריהו סופר רוסי העוסק בתולדות עמו ובעיותיו. אכן יש כמה וכמה נושאים שבהם הוא מרכז את עיקר מאמציו — הן בסיפורת והן בדברים שאינם סיפורת. יצירותיו הרבות מעידות על עוז תשוקתו לספר את פרשת אסירי המחנות ולהיות דוברם. מלבד זאת, הוא רואה את עצמו בלי ספק כסופר רוסי שדרכו דרך המסורת הקלאסית, והתחייבות מוסרית עמוקה לו להציג את האמת כפי שהיא נראית לו. ולבסוף, במרבית יצי-רותיו ביקש סולז'ניצין לְבטא את תולדות עמו וש-איפותיו. מבעד לפריסמות אלו הוא משקיף על היהו-דים, ואף גם על האנושות כולה.

אסירי המחנות

בסקירתו ההיסטורית את המחנות, הוא מתאר את מקורותיה ותולדותיה של מערכת מחנות העבודה הסובייטית, תנאי החיים בהם, ואת האנשים שחיו ומתו במחנות. דוחו ההיסטורי הוא לא רק פרשת מאורעות ואנשים; זהו מפעלו של אדם הרואה חובת קודש לעצמו להיות כותב מגילת היסורים של קדושים אלה של המאה העשרים. הוא אינו מקל בחובה זו.

5 Jeri Laber, "The Real Solzhenitsyn", *Commentary*, May 1974, pp. 32-35

6 George Steiner, "The Forests of the Night", *The New Yorker*, 5 August 1974, pp. 78-87

7 כנ"ל, וכן "Crying Out Loud", *National Jewish Monthly*, November 1974, p. 17

8 אלכסנדר סולז'ניצין, ארכיפלג גולג 1918-1956, תרגם י. סערוני (שוקן, תשל"ה). להלן יכונה א"ג. המקור AG —

הסוביטי הרשמי הוא סארקאזום עוקצני מעין זה). המחבר מזכיר עוד יהודים רבים שסבלו עם שאר אחיהם האסורים: ארקאדי בלינקוב שנאסר, בן עשרים ושתים, על הרומן הראשון שכתב ושלא התפרסם.²⁰ אהרון לויך שנידון לעשרים וחמש שנות כלא על שעמד עם שאר הסטודנטים בטכניון בלינינג-גראד להקים מפלגה פוליטית.²¹ יבגניה גינזבורג, אשר מזכרונותיה הוא מביא²², מיכאיל שפירו אשר השתתף בשביתת-רעב גדולה בוורקוטה. ארנולד רפפורט אשר תאכלאו לא היה אלא חור ללא גג שלתוכו הושלכו לחם ודגים.²⁴ מיכאיל גרינוואלד שחלה לאחר עשרה ימים בתאו הקר (בו נחבש בעוון ליווי לא-נכון לומר בעת מופע בכלא לכבוד קצין מווי"ד קולונל מאמולוב)²⁵. היהודים במקרים אלה אינם מתבלטים משאר חבריהם האסירים, אלא הם חלק בלתי נפרד מתמונת הענק של עוול, אכזריות וסבל.

הסופר הרוסי

כסופר רוסי בעל מחוייבות פנימית מוסרית עזה הקדיש סולז'ניצין את עצמו מדעת לתיאור המציאות בכל מורכבותה. היה עליו לעמוד בפני הבעיות החיצוניות של הצנזורה של המשטר ובפני הדילמות הפנימיות שכפתה עליו ההיחשפות לאמת. במישור האישי פירוש הדבר כי היה עליו לפרקים להיות גלוי-לב עד אכזריות בנוגע לתולדותיו. למרות האגו-צנטריות שלו נמנע סולז'ניצין מלצייר דמות נוהרת של עצמו.

בכתיבתו הלא-סיפורית הדבר ניכר בכנות תי-אורו את עצמו כאיש צעיר וכקצין. "אילו נתגלגל מול חיי אחרת— כולם לא יכולתי להיות גם אני תליין כמותם?"²⁶ אף שנקל לומר כי לעולם לא היה הולך בדרכם של אנשי הכומחות הכחולות (אנשי בטחון המדינה), הוא מודה: "כששכבתי על מיטת הקרשים בבית הכלא, התחלתי יום אחד לב-דוק את דרכי כקצין— ונודעו עתי"²⁷. הוא בוחן

יתר לעצמם על חשבון חבריהם האסירים¹². אך הם אינם מתייחדים כיהודים, אלא יחד עם רוסים ובני קבוצות לאומיות אחרות כ"פרידורקי" אשר דאגו לרפד את קנם. כך נרשם אסיר בשם רויטמן עם קבוצת "מודיעים" במחנה וורקוטה¹³. יש עוד יהודים הנידונים לגנאי מטעמים אחרים. הוא מספר, למשל, על יבגניה גולצמן שלא נתנה לעמיתיה האסירים להתקשר זה עם זה על-ידי הקשה בכתלי התא משום שהדבר סותר את החוק הסוביטי, וכקומוניסטית נאמנה עמדה על כך שהכל יקראו את העתון היומי באופן יסודי¹⁴. הוא גם מזכיר את אולגה סלזוברג ששקדה כל-כך על עריכת הפרוטוקול של פגישה סטאכאנובית עד שבדוחק אמרה שלום לילדיה לפני הילקחה לכלא¹⁵. עם זאת, מספר גדול הרבה יותר של יהודים מצוי ברשימות הארוכות של אסירים שמיצו מלוא חלקם בסבל והתעללות מידי סוה-ריהם¹⁶. בפרק המתאר מקרים של מאסר וחבישה אנו מוצאים תקריות אחדות שבהן מעורבים יהודים. רשימת האבסורדים החוקיים ממלאה עמודים רבים. גצל ברנשטיין ואשתו נידונו לחמש שנות מאסר על-פי סעיף 58 תת-סעיף 5 על שערכו סיאנס ספי-ריטואליסטי¹⁷. באסיפת מפלגה שאלה פייגה אפש-טיין, מזועזעת ממשעיו של טרוצקי, מדוע הניחו לנבל זה לצאת את ברית המועצות. "על שאלה מגוחכת זו פסקו לה (והיא ריצתה) שלוש תקופות-מאסר רצופות (אף שאיש מחוקריה או תובעיה לא יכול להסביר לה במה חטאה)"¹⁸. פרץ הרצנברג מריגה בא לרפובליקה הסוציאליסטית הליטאית ונרשם כיהודי ממוצא פולני בעוד שהיה יהודי מלא-טויה. זה, כותב סולז'ניצין, היה דבר שערורי במיוחד: כוונה לרמות את ממשלתך שלך. "פירוש הדבר כי הוא חשב שאנו בשלח אותו לפולין ומשם הוא יחמק לישראל, לא, מחמד, לא רצית ללכת לריגה, לך איפוא לגולאג. בגידה מדעת במולדת, עשר שנים"¹⁹ (נשקו של סולז'ניצין כלפי הזרנגון

12 ראה AG, עמ' 226, 281.

13 שם, עמ' 382.

14 שם, עמ' 328.

15 שם, עמ' 321.

16 ברשימת אסירים שעונו (שם, עמ' 327). אנו מוצאים שמות רוסיים, יהודיים וגרווינים ללא הבחנה.

17 שם, עמ' 289.

18 שם, עמ' 293.

19 שם, עמ' 295.

20 שם, עמ' 309.

21 שם, עמ' 310.

22 שם, עמ' 328.

23 שם, עמ' 314.

24 שם, עמ' 407.

25 שם, עמ' 484.

26 א"י, עמ' 136.

27 א"י, עמ' 137.

לרגשות אנושישמיים בכתיבתם הפובליציסטית³³. "אל תשפוט, על-כרחך שתטעה", מזהיר שולובין את קוסטוגלוטוב³⁴. ואמנם איך נדון את הדמויות היהודיות השונות ביצירותיו של סולזניצין? מלבד יתר הקושיות, הוא מניח אותנו בספק: האמנם ביהודים מדובר? צינאר ב"יום אחד בחיי איואן דניסוביץ" הוא "ספק יווני, ספק יהודי, ספק צועני — אין לדעת אל נכון"³⁵. לב ליאונדוביץ, המנתח המסור מ"אגף הסרטן" הוא כנראה יהודי, אך כלום נאמר הדבר במפורש? ורה גאנגארט, מגיבורות "אגף הסרטן", היא גרמניה, אך נחשבת לעתים ליהודית. אחרים, אם על-פי שמם ואם על-פי תיאורם, יהודים הם ללא ספק. דוגמאות ספורות יספיקו להעיד על שפעת הממדים שבהם המחבר מתאר אותם³⁶.

לב רובין, מגיבורי "במדור הראשון", גורם קשיי פירוש מרובים. האם הוא נבל, מגינה של "השיטה" וחסיד של סטאלין, או שמא גם הוא קרבן, אדם הגון, בעל לב חם? האמת היא כי רובין אינו דמות "חיונית" או "שלילית" על-פי הריאליזם הסוציאליסטי, אלא אדם רב סתירות מרגיזות. רובין הוא קומוניסט מסור, המדבר על סטאלין בהתלהבות אף לאחר חמש שנים בכלא.

"הוא הגדול בגדולים! פעם תבין. הוא גם רובספייר וגם גפוליאון של המהפכה שלנו. הוא — חכם! הוא באמת חכם. הוא מגיע במבטו כל כך רחוק, שמכטינו קצרי הטווח אינם מגיעים לשם!"³⁷

בויכוחו עם נרויזין הוא מזהירו לא לדון את הקור-מוניזם דין-טעות בשל גסיונו האישי.

"אם היינו נהרסו, וגורלנו לא עלה יפה, כלום זו סיבה לשנות את השקפותינו? הוא, רובין, ראה סבל לא פחות מחברו. אך ההכרח לא יגונה. אין המדינה יכולה להתקיים ללא מערכת עונשין מאורגנת היטב"³⁸.

33 Joshua Kunitz, *Russian Literature and the Jew* Columbia University Press, 1929

34 אלכסנדר סולזניצין, *אגף הסרטן*, תרגום יוסף סירוני (עם-עובד, תשל"ל), עמ' 376. להלן *א"ס*.

35 אלכסנדר סולזניצין, *יום אחד בחיי איוואן דניסוביץ*, תרגום אליהו פורת (ספריית הפועלים, תשל"ג), עמ' 29.

36 Maurice Friedberg, 'Solzhenitsyn and Russia's Jews', *Midstream*, August—September, 1974; Tatana Babchin-Herzenberg, 'Solzhenitsyn

ובדק את התנהגותו ויחסיו וכן את מנהגו היהיר בחברו למאסר זמן-מה לאחר שנאסר²⁸. סולזניצין אינו מחד את האמת גם בעניין הישארותו בחיים במשטר המהנות. אלמלא עשה חלק מתקופת מאסרו בשארזשקה (מכון-מחקר המעסיק כוח-אדם מן המחנות), ששמחה נשלח בתואנות-שוא, לא היה עומד במאסרו²⁹. הגילוי המכאיב על צירופו ל"מודיעים" במסגרת המחנה, אף שמעולם לא מסר מידע כלשהו, מתואר במלואו בגולאג ג'³⁰.

אותה בחינה קפדנית אתה מוצא גם בתיאור דמויות ומאורעות מן החיים. כסופר הוא נמנע מהכילות פשטניות בתיאור דמויותיו, והן יוצאות מתחת ידו מורכבות ומרובות-פנים (חוץ מקאריקטורות בולטות אחדות כגון סטאלין ומישקין-שישקין ב"מ-דור הראשון"). אפילו הדמויות השאובות במידה זו או אחרת מתוך עצמו — נרויזין וקוסטוגלוטוב — אינן תואמות את הסטריאוטיפ של הגיבור החיובי. חוץ מאחדים יוצאים מן הכלל — הבולטים שבהם הם ספירידון ומאטריזונה — אין מושלם בין יצירותיו. הוא מביא את המימרה: "אם תדבר בזכות הזאב, דבר גם בגנותו"³¹. אף דמויות שאנו צפויים לרחוש להן שנאה ללא סייג — אלה הקשורות בהירארכיה הרש-מית של המחנות — מתוארות באופן אובייקטיבי. כך לגבי יפים ואחמדיאן ("אגף הסרטן") ניתן לו לקורא להסיק את מסקנותיו שלו בדבר תכונותיהם ואי-שיותם לפני שהוא למד על מעשיהם בעבר.

נאמן לגישתו הכללית להימנע מסטריאוטיפים³², כלל סולזניצין ביצירותיו קשת רחבה של יהודים, שונים זה מזה בטיבם, עושים בכמה וכמה תפקידים ואינם הולמים שום דפוס מקובל. בתיאור זה של יהודים, אשר לאחדים מהם חלק נכבד בסיפוריו, חורג סולזניצין ממסורת מספרי רוסיה במאה התשע-עשרה שנטו להתרחק מנושאים יהודיים, אך לעתים — וביחוד בולט הדבר בדוסטויבסקי — קראו דרור

28 הוא נזכר בבושת פנים כיצד בהיותו קצין נמנע מלה-גישה עזרה לקצין מצבא ולאסוב שנעששש באכזריות. *א"ס*, עמ' 206.

29 *א"ס*, עמ' AG 446, עמ' 254.

30 *שם*, עמ' 353—360.

31 *א"ס*, עמ' 136.

32 אף דמותו הסטריאוטיפית של רוסאנוב מ"אגף הסרטן" מן מעוצבת במידת עומק ואנושיות.

הכפול של שצ'ברונוק ווולודין, בכל זאת רובין מרו-
צה מן הצד "החיובי" שבתרומתו, שהרי אלמלא זו
היו אסורים את כל החמשה, ונמצא שהציל שלושה
אנשים.⁴⁶

וכך מסכם סולוז'ניצין את רובין בסופו של הרומן:
בסך-הכל, היתה זו דמות טראגית.⁴⁷ יתכן כי הגורם
המכריע במשפטנו על רובין הוא משפטו של סול-
ז'ניצין: עובדה היא כי לב רובין הוא ידיד קרוב
של גרוזין⁴⁸, אשר זיקה עמוקה יש לו אליו וחיבה
רבה. "רק כך אני אוהב אותך", אומר לו גרוזין,
"מדבר בחוכמה ולא מדביק לדברים תווית כוז-
בות".⁴⁹ גרוזין מגלה את האסיר מתחת למעטה
הקומוניסט, והוא אף אוהבו. שלוש שנים, הוא אומר,
חיו יחד, התוכחו, לא הסכימו אף פעם אחת, לעגו
זה לזה, ועכשיו, כשהם עומדים להיפרד, אולי
לתמיד, נדמה לו שהוא אחד היקרים לו ביותר. "בוא,
חיה שכמותך, נתגשק", אומר לו רובין, כשהוא אוסף
את פניו של גרוזין לתוך זקן שודד-הים שלו.⁵⁰

אף שסולוז'ניצין בוחר יהודי לייצג את הנאמנות
החולנית לקומוניזם, אין הוא מאמין, מסתבר, כי הקנ-
אות הפוליטית היא תכונה יהודית סגולית. הרי אדם
מסוים, המתואר ב"ארכיפלאג גולאג ג'", שנודע
בנאמנות תמימה למפלגה, ורוסי הוא. בוריס מיכ-
אילוביץ וינגראדוב, אשר עמו עבד סולוז'ניצין בשא-
ראשקה מארפינו (אבטיפוס של מאוורינו) נידון
לשמונה שנות מאסר על שהודיע באוקטובר 1941
לחבריו במפלגה במוסקבה כי מנהיגי המפלגה נסו
על נפשם (פסק-הדין היה על "חתרנות אנטי-סוב-
יטית"). אדם שקט, חרוץ, חבר מסור, ורק למקורביו
בשיחה אינטימית היה מגלה כי הוא מאמין ויוסיף
להאמין, אך מעולם לא התפאר בזאת.⁵¹ אפשר למ-
צוא ב"גולאג" דוגמאות רבות של קומוניסטים

רובין, "בעל זקן שחור ומפואר של נביא תנכי...
היה יהודי וקומוניסט". כרב-סרן סוביטי בימי מל-
חמת העולם השנייה עשה תעמולה בקרב השבויים
הגרמנים. אך אי אפשר היה לשכנע את הגרמנים
בלי להתערב עמם ואף לקשור קשרי חיבה, ומיום
שנוצחה גרמניה, בלי לרחם עליהם. עם זאת הבדיל
בין מיני הגרמנים שעבדו עמו במאוורינו.

"כלפי זימל הרגיש רובין במיוחד מיאוס עמוק. הוא
זכר את זימל כשהגיע לשאראשקה לאחר שנות מאסר
ארוכות בכלא בוטיירי — לבוש מעיל עור חורק, ועל
שרוולו אפשר היה להבחין בסימני דרגות ס"ס שנפ-
רמו... אף הכלא לא הצליח לרכך את הבעת פניו
האכזרית של זימל. היו אלה פני תליין".⁴⁰

עם כל נאמנותו האידיאולוגית, אין רובין מוכן
להיות מלשין. נאמנותו לשלטון הסוביטי אינה טעונה
עוד הוכחה לדעתו.⁴¹ אף סולוגדין המתוכח עמו
בלהט מודה כי רובין לא היה ולא יהיה מלשין לעו-
לם.⁴² ואף-כי הוא יכול להביא את רובין לידי
הודאה, כי הוא מאמין שהמטרה מקדשת את האמ-
צעים, הרי זה רק במובן החברתי. "לגבי עצמי איני
מאמין בזה".⁴³ הן רובין רואה את העולם שהוא
חי בו ראייה בהירה וריאליסטית שדיה להמציא
את הספור האפי המזהיר שלו על "הנסיך הבוגד".⁴⁴
בצעירותו השתתף במערכת הקולקטיביזציה האכ-
זרית, אך לימים הוא חש בושה צורבת על מעשיו.⁴⁵
יתירה מזו, אף כי רובין עמל בהתלהבות לפיתוח
תכנית הפונוסקופיה (כדי לקבוע איזה מחמשת הקו-
לות הוא של האדם "האשם"), הרי שקידתו היא
של מלומד, ולא של איש המשטרה החשאית הלהוט
לצוד את קרבנו. ואף כי דבר איום הוא המאסר

and the Jews', *The Jerusalem Post Magazine*,
22 August 1975

- 37 אלכסנדר סולוז'ניצין, במדור הראשון, תירגמו ברונ-
סלבה ואברהם בן-יעקב, עמ' 43. להלן מ"ר.
38 מ"ר, עמ' 42.
39 מ"ר, עמ' 42—43.
04 מ"ר, עמ' 19—20.
41 מ"ר, עמ' 150—151.
42 מ"ר עמ' 404.
43 מ"ר, עמ' 403. סולוגדין, הרוסי הטוהר, ולא רובין
הוא המוכן להמציא לרשות עלילה כלשהי שתקנה לו
את החרות.
44 מ"ר, עמ' 303—310.
45 מ"ר, עמ' 412.

46 מ"ר, עמ' 501.

47 מ"ר, עמ' 409.

48 יש להניח כי דמותו של גרוזין מייצגת את המחבר
ואת דעותיו יותר מכל דמות אחרת בספר.

49 מ"ר, עמ' 39.

50 מ"ר, עמ' 555.

51 AG, עמ' 318. אין להסיק מכך, כמוכח, שוינגראד-
דוב הוא אבטיפוס לרובין. דמותו של רובין אפשר
יסודה באישיותו של לב קופלייב, שעל-פי עדות סול-
ז'ניצין בספרו *Bodalsya telenok*, לקח חלק חשוב
בשכנוע עורך נובי מ"ר אלכסנדר טבארדובסקי,
לקרוא את יום אחד בחיי איזואן דניסוביץ.

מִן הַסֵּפֶר "בְּמַדּוֹר הָרֵאשׁוֹן"⁵⁶. גַּם כֵּן, בְּאִמְצָעוֹת הָעֵרֻת שֶׁל אֲסִירִים, הַמְעֵרִיכִים אֶת הָעוֹבְדָה שֶׁלֹּא הִתְנַהַג כְּסוּהָר אֲלֵא כִּיצוֹר־אֲנוּשׁ הַגּוֹן, וּבְאִמְצָעוֹת הַרְהוּרֵי לִילָה שֶׁלוֹ, נִמְסֶרֶת לָנוּ תְמוֹנָה מְלֵאָה יוֹתֵר שֶׁל הָאִישׁ, וְלֹא רַק תִּיאוֹר כְּלָלִי שֶׁל חֵבֶר מִג"ב יְהוּדִי⁵⁶. גַּם סוֹנִיָּה ב"אֲוֹגוֹסֵט 1914", אָף כִּי בָאָה בְּלִי סֶפֶק לִיצֵג אֶת הַכּוּחוֹת "הַזּוֹרִים" הַפּוֹעֵלִים לְהֵרֵס רוֹסִיָּה הַיְשָׁנָה מִתּוֹאֲרָת בְּמִידָה מְסוּיֵמֶת שֶׁל עוֹמֵק וְהִבְנָה.

מִכַּאֵן שֶׁהִדְמוּיֹת רַבּוֹת־הַפְּנִים שֶׁמֵתָאֵר סוֹלוֹז'נִיצִין — וְהַיְהוּדִים בְּכֻלָּן — אֵין לְסוּגוֹן סִיוּג פְּשֻׁטִי. הַסֵּר־פֶּר מִתְאֲמֵץ בְּכָל כּוֹחוֹ לְתַאֵר כָּל דְמוּת כִּיחִיד בְּפָנֵי עֲצֻמוֹ. אָף זֶה: כְּשֶׁאֲתָה מוֹצֵא תְכוּנוֹת מְגוֹנוֹת בִּיהוּדִי, הָרִי אֵין הוּא הַיְחִיד הַמֵּיִצֵּג קוִי־אֹפִי אֱלֹהִים, אֲמֵת, קֶאֱגָאן נַעֲשֶׂה מְלֵשִׁין, אֲךְ גַּם אַחֲרֵים הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ זֶה, וּבְכֻלָּם סִירוֹמָאכָה הַמְכוּנָה "מֶלֶךְ הַמְלֵשִׁינִים". רוֹיטְמָן הוּא מֵהֵנֶס מִג"ב, אֲךְ כְּכֻלוֹת הַכֵּל הוּא נִפְלָה מֵאַחֲרֵים כְּאֲנוּשֵׁי בְּמִיּוֹחַד. רוֹבִין נִשְׂאֵר קוֹמוֹנִיסֵט מְסוּר, אֲךְ הַסֵּפֶר "אַרְכִּיפֶלֶג גּוֹלָאֵג" מְלֵא אֲנָשִׁים (וְלֹא כּוֹלֵם יְהוּדִים) שְׁמִימָהֶם לֹא אֵיבְדוּ אֶת הַתְּלַהּבוֹתָם לְרַעִיוֹן.

הַעֵם הַרוֹסִי — הַשְּׁקֵפָה אֶתְנוֹצִיִּסְטְרִית סוֹלוֹז'נִיצִין הִבְהִיר הַיֵּטֵב בְּכֻתְבּוֹ כִּי הוּא מְדַבֵּר בְּעַד עֲמוֹ, הַעֵם הַרוֹסִי (וְאֵלֹיו הוּא מְצַרֵּף אֶת הָאוֹקְרֵי־אֵינִים). כְּפִי שֶׁהוּא אֹמֵר ב"מִכְתָּב אֶל הַמְנַהִיגִים הַסּוֹבִיֵּטִים":

"אֲנִי דוֹרֵשׁ טוֹב לְכָל הָעַמִּים, וְכָל שֶׁהֵם קְרוֹבִים לָנוּ וְתֻלוּיִים בְּנוֹ יוֹתֵר, כֵּן עוֹה דְרִישֵׁת־טוֹב שְׁלִי יוֹתֵר. אֲךְ גּוֹרֵל הָעַם הַרוֹסִי וְהָעַם הָאוֹקְרַיִנִי הֵם בְּרֵאשׁ דְּאֲגוּתִי, כִּי כְּדַבְּרֵי הַפְּתָגִים: בְּמִקּוֹם שְׁנוֹלְדֵת שֶׁם תְּרַבָּה תּוֹעֲלֵתךָ"⁵⁷.

55 הוּאֵיל וְרוֹמָאן רוֹיטְמָן בָּחוּן בְּמִדּוֹקֵדֵק אֶת אִישִׁירוֹתוֹ שֶׁל רוֹיטְמָן (עִמ' 7—9) לֹא נִחְזוֹר כֵּאֵן עַל תִּיאוֹר הַפְּרֵק "קוֹסְמוֹפּוֹלִיט חֶסֶר מוֹלְדֵת". בְּשַׁעֲהַ שֶׁסוֹלוֹז'נִיצִין דִּן בְּרוֹיטְמָן הוּא מְרַאֵה שׁוֹב אֶת טִיבֵן הַדוֹי־מְשֻׁמְעֵי שֶׁל הַרְגְּשׁוֹתָיו: כּוֹז לִיהוּדִי הַמְתַּמְסֵר בְּקִנְאוֹת לִשְׁרִוֹת הַבּוֹלְשֻׁוֹיִזְם ("הַרּוֹבֶסְפִירִים בְּנֵי הַשְּׁתִּים־עֶשְׂרֵה") וְחִיבָה לְקֶרְבָּנוֹת הַיְהוּדִים שֶׁל סְטָאֵלִין. רוֹיטְמָן הוּא כֹּאחַת קֶצִין מִג"ב וּמֵהֵנֶס אֲנוּשֵׁי, הוּא מֵיִצֵּג הֵן אֶת הַצִּיִּיד וְהֵן אֶת טְרַפּוֹ.

56 מִיִּר, עִמ' 013—423.

57 Alexander Solzhenitsyn, *Letter to Soviet Leaders* (London, 1974), p. 7

הַעוֹמְדִים בְּנִאֲמָנוֹתָם לְמֵרוֹת מְכוֹת הַגּוֹרֵל שֶׁפָּעְעוּ בָּהֶם. עִם כָּל תִּיעוּבוֹ וּשְׁנֵאוֹתוֹ כְּלָפֵי הָאִידִיאוֹלוֹגִיָּה שֶׁבָּחֵרוּ לְדוֹגֵל בָּהּ, אֵין סוֹלוֹז'נִיצִין מְסֵתִיר הַתְּפַעֲלוֹת מְסוּיֵמֶת מְדַבְּקוֹת זֶה בְּמֵטְרָה.

אֲסִיר יְהוּדִי אֶחָד שֶׁאֲנוּ מוֹצֵאִים ב"מִדּוֹר הָרֵאשׁוֹן" הוּא אִיסַאק מוֹיִסִיבִיץ' קֶאֱגָאן. בְּסוֹף הַסִּיפּוֹר אֲנוּ מְגַלִּים אֶת זְהוּתָם שֶׁל מְלֵשִׁינִים אַחֲדִים מִקְרֵב הָאֲסִירִים, וְקֶאֱגָאן הוּא אֶחָד מֵהֶם. הָאִירוֹנִיָּה שֶׁבְּדַבֵּר בּוֹלְטֵת בְּמִיּוֹחַד. בְּעוֹד שֶׁלְּגַבִּי אַחֲרֵים אֲפֶשֶׁר הִיָּה לְשַׁעֵר כִּי אֲכֵן מְלֵשִׁינִים הֵם — לִיּוֹבִימִצִּיב נִלְחָם נֶגֶד בְּעֵלוֹת־הַבְּרִית בְּצַבָּאוֹ שֶׁל וְלֵאסוֹב, סִירוֹמָאכָה הִיָּה סוֹכֵן מִש־טְרֵתִי בְּחִיּוֹ הָאוֹרְחִיִים — הָרִי בְּגִידָתוֹ שֶׁל קֶאֱגָאן הִיתָה שֶׁלֹּא כְּדַרְכּוֹ. "הָא אִיסַאק" אֹמֵר חֵבֶרוֹ לְדֶרֶגֶשׁ, "בְּחוֹפֵשׁ לֹא הִסְכַּמְתָּ לְהִלְשִׁין תְּמוֹרֵת אֲלֵפִים, וְכֵאֵן נִפְתִּית תְּמוֹרֵת מֵאָה!" אוֹ שְׁמֵא הַפְּחִידוּהוּ, שׁוֹאֵל סוֹלוֹז'נִיצִין, בְּאִיּוֹם הַמַּחְנוֹת?⁵² בְּטֵרֶם נְכֻלָּא הִיָּה אִיסַאק קֶאֱגָאן, שֶׁלֹּא סִיִּים אֶת לִימוֹדָיו בְּהֵנֶסֶדָה, מְמוֹנָה עַל מַחְסוֹן שֶׁל חֲמֵרִים וְאֲבוֹרִים. הַשְּׁתַּדֵּל לְחִיּוֹת, מְבַלִּי לְעוֹרֵר תְּשׁוּמַת לֵב, בְּשׁוֹלֵי עֵידוֹן הַהִישְׁגִים הַגְּדוֹלִים וְלִצְאָת בְּשֵׁלוֹם. עֵיסוֹק שֶׁקֵּט יוֹתֵר וּמְכַנִּים יוֹתֵר הוּא לְהִיּוֹת מַחְסָנָאִי. תֵּאוּוָה עוֹה לְרוּוְחִים הִיתָה בּוֹ, וּבְכַךְ הִיָּה עֶסוֹק. לֹא נִמְשַׁךְ לְכָל פְּעִילוֹת פּוֹלִיטִית. לְעוֹמַת זֹאת, בְּמִידַת הָאֲפֶשֶׁר, הִיָּה שׁוֹמֵר שֶׁבֶת אֲפִילוֹ בְּמַחְסוֹן. אֲךְ אֲנָשֵׁי הַבְּטַחוֹן בְּחֵרוֹ מְשׁוּם־מָה דוֹקֵא בְּקֶאֱגָאן לְרַתְמוֹ לְמִרְכַּבְתָּם. קֶאֱגָאן לֹא הִיָּו בּוֹ כְּנוֹת אוֹ אֹמֵץ (וְלִמֵּי הִיָּו?) לְהִטִּיחַ שְׁפִלוֹתָם בְּפִנְיָהֶם, אֲךְ בְּסִבְלָנוֹת אֵי־קֶץ הִיָּה שׁוֹתֵק, מְמַלְמֵל, וּמְשַׁתְּמֵט מִלְחַתְמוֹ עַל הַתְּחִיבוֹת לְעִבּוֹד בְּשִׁבְלֵם. אֵין לוֹמֵר שֶׁלֹּא הִיָּה מְסוֹ־גֵל לְהִלְשִׁין. בְּלִי רוּעַ הִיָּה מְלֵשִׁין עַל מִי שֶׁהִרַע לוֹ אוֹ הַשְּׁפִילוֹ, אֲךְ הוּא הִיָּה סוֹלֵד מִהִלְשִׁין עַל אֲנָשִׁים שֶׁהִיטִיבוֹ עֲמוֹ אוֹ אָף הִיָּו אֲדִישִׁים כְּלָפִיו⁵³. כָּל אִישׁ וְאִישׁ בְּמַחְסוֹן שָׁבוּ עִבְדֵי קֶאֱגָאן הִלְשִׁין עַל חֵבֶרוֹ וְכוֹלֵם נִידוּנוֹ לְשַׁעֵר שְׁנוֹת מֵאֶסֶר עַל־פִּי סַעִיף⁵⁸, פִּיסְקָה 10. אִישׁ לֹא יִכּוֹל לְהוֹכִיחַ שְׁקֶאֱגָאן הוֹצִיא הִגָּה עַל מִישָׁהוּ. אוֹלֵם בְּחוֹק הִיָּה סַעִיף קֶטֶן 12 בְּאוֹתוֹ פְּרֵק, בְּנוֹגַע ל"אֵי־מְסִירֵת־יְדִיעוֹת". וְעַל זֹאת הַצְּמִידוֹ לוֹ אוֹתוֹן עֶשֶׂר שָׁנִים אֶסְטְרוֹנוֹמִיּוֹת כְּמוֹ לְשֹׂאֵר⁵⁴. וְכֵן קֶאֱגָאן שֶׁלֹּא הוֹשַׁח בְּשְׁנוֹת חִירוֹתוֹ, הוֹכְרַע לְבִסּוֹף אֲדָם וְנִיאֵמִינוֹבִיץ רוֹיטְמָאן הוּא עוֹד דְמוּת יְהוּדִית עַל־יְדֵי הַמְשַׁטֵּר.

52 מִיִּר, עִמ' 465.

53 מִיִּר, עִמ' 298.

54 מִיִּר, עִמ' 298.

חינה זו אין מקרה גם בבחירת הקומוניסט היהודי רובין כבולשוויק המסור ביותר ב"במדור הראשון". במידת מה אומר בכך סולז'ניצין, כי אנשים מסוג זה הם שהביאו אידיאולוגיה זרה לארצו. כשאנו מגיעים אל הגדולה ברעות המשטר הסוב-ייטי — מערכת מחנות עבודת הכפייה — אנו למדים כי המערכת אורגנה על-ידי "יהודי תורכיי", נפתלי פרנקל. תיאור זה אינו טיפוסי לסולז'ניצין. נדיר הוא כי יגדיר אנשים באופן כזה על-פי דתם ולא-מיותם. אך כאן הכוונה ברורה. נכרי הוא שהמציא את הנוראה ברעות הללו לעם הרוסי⁶⁰. בשעה שסול-ז'ניצין מתאר את מסלולו של פרנקל, הריהו מתאר את שנות חייו האחרונות של אסיר זה לשעבר :

"הם לא הושיבו אותו בכלא שוב. הוא נעשה סגנו של קאגאנובין בבניית מסילות הברזל, ובשנות החמישים כשהגיע לזיקנה, בעל דרגת לויטנאנט גנרל, מת במוסקבה בשלווה ובכבוד. דומני כי הוא שנא ארץ זו"⁶¹ :

יש גם כמה קצינים יהודים של קג"ב המאכלסים את דפי גולאג: רפפורט, קאגאן, ברמן, יאגודה עצמו. אנשים אלה מילאו תפקידים מחרידים בתול-דות ה"גולאג", ובספר אף מצויים תצלומיהם (מבחר התצלומים למהדורה הרוסית של ארכיפלג גולאג ג'—ד' מדגיש את היסוד היהודי בקג"ב יותר מנוסח הדברים שבספר. אף שהתמונות מתעלת הים הלבן לקוחות מסידרת תצלומים שלמה שפורסמה לרא-שונה בספר סוביטי משנות השלושים, אין בעובדה זו כדי לפטור את המחבר מבחירה מאוזנת יותר של התמונות בספר)⁶². גם בסיפוריו כולל סולז'ניצין יהודים בין אנשי קג"ב. רויטמן הנזכר היה לפחות

עצתו של סולז'ניצין היא להימלט מבעיות המאה העשרים, מן הבעיות שמקורן במשטר הסוביטי, ממכאובי הציויליזציה המודרנית ומהרס הסביבה, על ידי שיבה לטוהר הכפר הרוסי, שיבה אל האדמה ואל הפשטות. וכך על-ידי דמויות רוסיות כספירידון ומאטריונה, ששרשיהן בקרקע, מבקש סולז'ניצין לגאול את עמו. נרזין מוצא מקלט וישע בחכמתו השרשית של ספירידון, בבינתו הכפרית, ובזיקתו הבלתי-פוסקת למשלי עם. איואן דניסוביץ הוא מופת לתושייתו של האדם הרוסי הפשוט, ליכולתו להח-זיק מעמד. ב"אוגוסט 1914" חש וורוטינצב את "הכוח שכבר נשכח ממנו בשנותיו הפטרבורגיות והמוסקבאיות. מתחת לכל סגין צפון אונה השרשי של רוסיה האין-סופית ואין פחדו של הגרמני נופל עליה"⁶³.

גיחותיו של סולז'ניצין אל הכפר הרוסי כדי לח-זות באתרים היסטוריים או סתם ליהנות מן הטבע הן מגילויי החיפוש אחר הזהות, השיבה למקורות (ראה, למשל, סיפורו "זאכאר השק"⁶⁴ ואחדים מן השירים בפרווה שלו). אם אתה פושט את האדרת הסוביטית, הרי יש לבקש לה תמורה — אם במשהו חדש או בשיבה אל העבר, אל העם. כל אימת שסול-ז'ניצין כותב כדובר העם הרוסי, כמבטא תשוקותיו וסבלו, הריהו שלם באמונתו, ובאתנוצנטריות זו שבהתנהגותו הוא מזכיר הוגים אחרים לפניו אשר רוסיה היתה במרכוז עולמם. במידת מה הוא תולה את הקולר על צרותיה של רוסיה בגורמים חיצוניים. באומה שלעיתים קרובות בעבר ייחסה את מצוקו-תיה להשפעות זרות (פלישות, שליטים לא-רוסים, קאתוליות, פולנים, יהודים) סולז'ניצין נראה כמהלך במסלול כבוש.

די בדוגמאות אחדות.

אם נראה בעליית הבולשוויזם לשלטון את הסיבה החשובה ביותר לצרת רוסיה במאה העשרים, הרי ההשתתפות היהודית בפעילות המהפכנית היתה גורם נכבד — אולי אף מכריע — במאורע זה. נמצא שהחלטתו של סולז'ניצין לעשות את סוניה ונחום — שני יהודים מרוסטוב — למוקד עיונו בפעילות המהפכנית ב"אוגוסט 1914", אינה באקראי. ומב-

58 אלכסנדר סולז'ניצין, *אוגוסט 1914*, תרגם י' סערוני (עם-עובר, תשל"ב), עמ' 208.

59 Alexander Solzhenitsyn, *Stories and Prose Poems* (New York, 1971), pp. 133-50.

60 סולז'ניצין כתב הרבה מאד על פרנקל. ראה, למשל, AG, pp. 74-77; 137-40.

61 AG, עמ' 140.

62 על מסיבת עתונאים של סולז'ניצין בפאריס ב-11 באפריל 1975 ראה *נאשא פטראנא* (14 באפריל 1975). לתלונה כי בכרך השני של ספרו הביא רק תמונות של אנשי נקוו"ד יהודים השיב כי רק אלה עמדו לרשותו. "אין זו אשמתי שהם יהודים... לא אני בחרתי בהם, זה מעשה ידי ההיסטוריה. אינני מסיק כל מסקנות נגד היהודים מענין זה. כל עם חייב להיות מודע לחטאיו. סבורני שגם על היהודים חלה חובה זו. ככל שהדברים נוגעים לי, יכול אני לחזור, ולהביע את הערצתי לאומץ-לבם ונחישותם נוכח כל הסכנות האורבות להם".

צית האוכלוסיה שיש לנו בפועל! איזה עם מן העמים נאלץ לשלם מחיר כזה? לאחר אבידות כאלו אנו יכולים להרשות לעצמנו מעט מותרות, כחולה שניתנת לו האפשרות לנות אחרי מחלה קשה"⁶⁸.

בתשובה לביקורת על שהוא מתרכז בסבל הרוסי, הוסיף סולז'ניצין לפרש את עמדותיו במאמר שפורסם זה לא כבר והנקרא "סאחארוב והביקורת על 'המכתב למנהיגים'"⁶⁹. בתשובה לטענתו של סאחארוב כי "מוראות מלחמת האזרחים" פקדו במידה שווה את כל העמים, טוען סולז'ניצין, כי, להיפך, מלוא הכובד של המהפכה והטרור נפל על הרוסים והאוקראינים:

"רוב הרפובליקות של היום לא היו מעורבות בדבר, ועל העמים האחרים הנותרים פסח הגורל זמן-מה, ואף זכו לתמיכה בהתאם למדיניות הקומוניסטית שניצלה אותם כנגד הגוש העיקרי. במסוה חיסול האצולה, הכמורה והסוחרים חוסלו יותר רוסים ואוקראינים מאחרים. כפריהם שלהם נפגעו ונשדדו יותר מאחרים ועליהם עברו אימי פלוגות המזון (שחלק מכריע מאנשיהם היו זרים)⁷⁰. בשטחיהם של הם דוכאו יותר ממאה מרידות אכרים, ובכללן המרידות הנרחבות של טאמבוב וסיביר. הם גוועו ברעב המלאכותי שנגרם על-ידי הבולשביקים לאורך הוולגה ב-1921 ובאוקראינה ב-1931—1932. הם אשר הובלו עדרים עדרים, עשרה עד המישה-עשר מיליון נפש, למות בטאיגה באמתלה של "נישול הקולאקים"... התרבות הרוסית מכל מקום דוכאה במוקדם יותר וביסודיות רבה יותר מכל שאר התרבויות: האינטליגנציה הישנה כולה עברה מן העולם, מגיפת שינוי השמות התפשטה בשעת כיבוש זר, בעתונות הותר ללעוג לפולקלור הרוסי וליצירות האמנות העממיות, וסיסתו של לנין על 'הפסולת השוביניסטית הולית' קורוסית' חוללה גל נוסף של לגלוג ללא-רסן... רוסיה הוכרזה ברבים רוח-רפאים, פגרי"⁷¹.

השימוש במונח "זרים" אינו בא, כפי שאפשר לדמות, כלשון נקיה ל"יהודים". בספרו "מתחת לרג-בים" חזר סולז'ניצין לנושא:

"במרצת כל שנותיה הראשונות של המהפכה האם לא היה מראה הדברים כעין פלישה זרה? כאשר

בן-אדם אהוד, אך שוסטרמן שבאותו סיפור אינו כזה כל-עיקר.

ואולם, כפי שהדבר מוצג על-ידי סולז'ניצין, היה-דים לא היו הגורם "הזר" היחיד שהשפיע השפעה מהרסת על גורלה של רוסיה. פרנקל לא הקים את המחנות על דעת עצמו. הוא עבד עם סטאלין, שהוא כמובן הדמות השטנית ביותר. והעובדה שסטאלין לא היה רוסי מזוכרת פעמים רבות ביצירותיו של סולז'ניצין. ב"במדור הראשון" נזכר כינוי-הנעורים של סטאלין — קובה, "כפי שהוא נקרא בקאקאז"⁶⁸. הוא שר שירים גרוזיניים עם בן-ארצו לאברנטי ברייה⁶⁴, ומהרהר על רגשותיו כלפי העם הרוסי⁶⁵. ב"במדור הראשון" נאמר כי לא כל אנשי המשמר של הלייטנאנט נאדלשטיין דיברו רוסית⁶⁶ (יש להניח כי היו קאקאזים או בני אסיה התיכונה).

אך סולז'ניצין אינו מסתפק בחיפוש אחר הגורמים הזרים למצוקתה של רוסיה. הוא טוען כי סבלות הרוסים במאה העשרים קשים מסבלותיו של כל עם אחר. ענין זה מודגש במקומות אחדים. בהסבירו למנהיגים הסובייטים מדוע הוא שם לבו בעיקר לגורל העם הרוסי והעם האוקראיני הוא אומר: "...יש גם סיבה עמוקה יותר: הסבל שאין ערוך לו של העם שלנו"⁶⁷. ולהלן באותו מכתב הוא מפרש:

"לא הייתי רואה זאת כדבר מוצדק מבחינה מוסרית להמליץ על מדיניות של הצלת עצמנו בלבד בשעה שהקשיים הם בין-לאומיים, לולא האמנתי כי עמנו סבל במאה העשרים יותר מכל עם אחר בעולם. מלבד החללים בשתי מלחמת העולם איבדנו עקב מלחמת האזרחים והאנדרלמוסיה — רק עקב חיסול "מעמדי" מדיני וכלכלי בלבד — שישים ושישה מיליון איש!!! זה לפי חישוביו של הפרופסור לסטאטיסטיקה בלגיני גראד, י. א. קורגאנוב, והם לרשותכם בכל עת שתחפצו. אינני סטאטיסטיקן מוסמך, ואיני יכול לאמת את הנתונים. ומכל מקום, נתונים סטאטיסטיים נשמרים בסוד בארצנו, ותוצאות אלו נתקבלו לאחר הישור בים בלתי-ישירים. מאה מיליון איש אינם עוד בין החיים (בדיוק מאה, כפי שניבא דוסטוייבסקי!). עם מלחמות ובלעדיהן איבדנו שליש מהאוכלוסיה שיכלה להיות לנו עתה, וכמעט מח-

68 שם, עמ' 30.

69 Aleksander Solzhenitsyn, "Sakharov i Kritika Pisma vozhdym", *Kontinent* 2 (1975), pp.

350-59.

70 המונח הרוסי הוא *inorodnye* (בני עם אחר), או *chuzhie* (זרים).

71 שם, עמ' 357—358.

63 מ"ר, עמ' 111.

64 מ"ר, עמ' 95.

65 מ"ר, עמ' 121—122. בכתביו הוא נדרש עוד הרבה פעמים למוצאו הגרוזיני של סטאלין.

66 מ"ר, עמ' 149.

67 "מכתב למנהיגים הסובייטים", עמ' 7.

סיה שיכלה להיות לנו וכמעט מחצית ממה שיש לנו בפועל" שמביא סולז'ניצין. קשה להשתמש במספרים של סולז'ניצין, וזאת מכמה בחינות. הרי דוגמה אחת: יש להניח שמספרים אלה מבוססים על שיעור ילודה משוער, הכולל לא רק את אלה שנהרגו אלא גם את אלה שלא נולדו. אך המספרים על העם הארמני והעם היהודי הן עוסקים רק במניין אלה שנהרגו. אם נוסיף את אלה שהיו אמורים להיוולד, יגדל שיעורה של הטראגדיה שהיתה מנת-חלקם של שני העמים הללו פי כמה.

אפשר אלו הדגשות שלא במקומן. מה טעם להש-וואות בין טראגדיות לאומיות, במעין תחרות בין עמים שנפגעו ברצח-עם? אין עם שהוא בעל מונח-פולין על סבל או על מעמד בכיר בין קרבנות ההשמדה?⁷⁶ ג'ורג' סטיינר, למרות טענתו שהשוואות כאלו הן חסרות שחר, מכריז בסתירה לעצמו: "האמירה כי הטרור הסובייטי איום כמו ההיטלריזם אינה רק פשטנית, מופרות ואכזרית אלא תיפלות מוסרית"⁷⁷. טיעון ממין זה, פרי ייחודיות יהודית במקום הרוסית, הריחו בלתי מלבב ממש כטיעונו של סולז'ניצין.

ועוד האשימו את סולז'ניצין על הצהרה כי נקו"ד היה "אכזרי יותר מן הגסטאפו"⁷⁸. הדוגמה ששאבו מ"גולאג א'" הן אלי ויזל והן ג'ורג' סטיינר אין בה כדי להוכיח את ההאשמה כי סולז'ניצין מפחית מחומרת מעשי הגסטאפו ביהודים. העניין המדובר בא בהערת שוליים⁷⁹. הוא נוגע לא ליהודי אלא למטיף רוסי אורתודוכסי מהגר, המואשם בפעולות קומוניסטיות בקרב פועלים רוסים בגרמניה. כל

76 סולז'ניצין אינו מכיר בהבדל ערכי בין רצח-עם לחי-סול מטעמים מעמדיים, וראה גם מי' וגם א'ים.

77 סטיינר, שם, עמ' 83.

78 ויזל, שם.

79 הנוסח המלא של הערת השוליים בא"ג היא כדלהלן: ואין להתעלם מהשוואה זו: מאוד זהים השיטות והי-תאריכים. השוואה כנה יותר עשו אלה ששהו בגסטפו וגם במג"ב, כאותו אלכסיי איבנוביץ' דובניץ', אמיג-רנט ומטיף דתי. הגסטפו האשים אותו בפעולה קומו-ניסטית בקרב הפועלים הרוסים בגרמניה ואילו במג"ב הוא נאשם בקשרים עם הבורגנות העולמית. מסקנתו של דובניץ' לא היתה לטובת מג"ב. עיגוהו גם פה וגם שם, אבל בגסטאפו חיפשו את האמת וכשבוטלה אשמתו שחררו אותו. במג"ב לא שאפו לאמת ולא היתה להם כל כוונה להוציא את הנלכד מצפרניהם (ארכיפלג גולג, עמ' 125).

בפלוגת המזון או העונשין, שבאו להרוס את הכפר, לא היה לפעמים אף איש שדיבר רוסית משום שכולם היו פינים ואוסטרים? כאשר מנגנון הצ'קא היה שורץ לאטום, פולנים, יהודים, הונגרים, סינים? כאשר המשטר הבולשוויקי בתקופות הקריטיות של מלחמת האזרחים נשען על כידונים זרים, בעיקר לאטום? (בימים ההם הם לא העלימו עובדה זו ואף לא חשו מבוכה בגלל זאת)⁷².

ברגישותו המובנת לסבלותיו הממשיים עד מאד של העם הרוסי מן הסתם תופס סולז'ניצין מרובה באתנוצנטריות שלו. בלי למעט מן העובדות ההיס-טוריות אף כלשהו אפשר היה לו לסולז'ניצין לתאר ביתר נדיבות את התמונה הכוללת. אמת, העם האוק-ראיני והעם הרוסי סבלו סבל רב בימי מלחמת האז-רחים; אך היתכן לשכוח את מאות אלפי היהודים שגורשו מאזורי הספר בשנת 1915 ונספו בפרעות בימי מלחמת האזרחים בשנים 1918—1920? הרג רב שלא יאמן נעשה בעם הרוסי במהלך חיטול הקו-לאקים, הקולקטיביזאציה ומגפות הרעב, אך כלום ישו תוצאותיהם של אלו—ושאר טראגדיות גדו-לות שפקדו את רוסיה במאה העשרים—לסבלות העם הארמני, אשר מחציתו נטבחה באימפריה העו-תומנית בעשרים השנים הראשונות של המאה הזאת? או להשמדת האשורים בעיראק? בברית המועצות עצמה נתנסו כמה עמים קטנים—בתוכם הצ'צ'ן-אינגושים, הטאטארים של קרים, הבאלקארים, הקא-ראצ'אי והקאלמיקים⁷³—בהשמדה כוללת הרבה יותר מן הרוסים והאוקראינים. קל וחומר, רצח העם היהו-די—שישה מיליונים מבין ששה-עשר מיליון שהיו אז⁷⁴ וארבעה-עשר מיליונים החיים היום⁷⁵—אין ספק שמספרים אלה עולים על "שליש האוכלו-

72 A. Solzhenitsyn, "Raskayanie i samoograni-chenie kak Kategorii natsionalnoy zhizni", *Iz-pod glyb* (Paris: YMCA-Press, 1974) p. 135

73 Robert Conquest, *The Nation Killers* (Lon-

don, 1970), pp. 160-163

74 קרבנות הארמניים למיליון וחצי מתוך שני מיליונים

וחצי שחיו באותה עת באימפריה העותמנית. Dr.

Arshag O. Sarkissian, "Genocide", in *Martyr-*

dom and Rebirth (New York, 1965), p. 25

75 *American Jewish Yearbook*, vol. 41 (1939)

76 עמ' 583, ולפיו יש בתקופה שלפני מלחמת העולם

השניה 16,180,000 יהודים.

77 *American Jewish Yearbook 1974-75*, vol. 75

עמ' 562, ולפיו חיים היום כ-14,152,150 יהודים.

המשתמע מדבריו של סולזניצין הוא דומני כי בת-חומים מסויימים—ובמקרה דידן חקירת חשודים פוליטיים—המג"ב יכול לנהוג ביתר אכזריות מן הגסטאפו. אך מדוגמה זו, וחיווי אחר שאין הוא יכול להביא כדבעי (בלשונו של ויזל: "במקום אחר... או שמא באותה יצירה?") מסיק אלי ויזל, כי השוואותיו של סולזניצין "אם במתכוון ואם לאו, ביוזמים או לאו... מופנות נגדנו". משפט הנחרץ על סמך עדות כזו הוא בגדר דמאגוגיה בלי ספק. את מדיניות רצח-עם של הנאצים רואה סולזניצין כדוגמת הדוגמאות לאכזריות אדם לאדם. זכירות ברגן-בלזן ואושוויץ בכתביו מעידות ברור, כי הוא רואה באלה סמלים לשפל-הדרגה האפשרי בירידת אנוש. אך בעיניו אין הללו יחידים במינם באימתם, כי מחנות המוות של סטאלין לא היה בהם פחות מן ההרס ומן הרוע. בשם "אושוויץ של הקוטב"⁸⁰ הוא מכנה את כלא סולובקי, ומקבץ בפסוק אחד שפעת מחנות גוראים: "לבי נשבר מחמלה על מישחו: אולי על עצמי, ועל בני דורי, קפואים למוות ליד דמיאנסק, נשרפים חיים באושוויץ, סכופים עד כלות הכוחות בג'וקאזקאן, או גוועים בערבות סיביר..."⁸¹

סולזניצין מרוכו ריכוז גמור בצרת עמו, עד הת-עלמות מסבל דומה בעמים אחרים באופן שאינו יאה לכתיבת הומאניסט מוצהר. עם זאת לפנינו גילוי חרדתו העמוקה לגורל עמו ולא גילוי אנטישמיות (או אנטי-אירמניות) וכו'.

העם הרוסי — אשם וחרטה

אף כי הוא רואה את עצמו כדובר העם הרוסי, אין סולזניצין כותב תשבחות ללא ביקורת על העם הרוסי⁸², אלא תולה בעם חלק גדול מן האחריות לגורלו. בדברו על רעות המשטר הסוביטי, ובמיוחד המשטרה החשאית, שואל סולזניצין ריטורית: "שבט זאבים זה—מניין צץ בעמנו? האמנם משרשינו יצא? בשר מבשרנו? אכן משלנו הוא"⁸³.

בספר "אוגוסט 1914" מנסה סויצין לשכנע את

84 אוגוסט 1914, עמ' 503.
85 אוגוסט 1914 הוא רק חלק מיצירה גדולה שתרחיב את הדיון בנושא זה. אף החלק שפורסם אינו שלם, שכן הפרק על לנין הוצא ממנו.

86 סטיינר, שם, עמ' 78.

87 אכן אין למעט בערכה של דמותו של גאמרוב. סול-זניצין בחר לתאר את פגישתו המרשימה עם יהודי צעיר זה וחבריו בכלא בוטירקי כתמונת הסיום לכרך הראשון של א"ג. גאמרוב הוא המשפיע על סולזני-צין להרהר מחדש בהשקפת עולמו... סטודנט צעיר זה וחבריו הוכיחו כי נולד דור סובייטי חדש המסוגל להתבונן בחיים באופן אחר לגמרי. צעירים אמיצים ובעלי עקרונות אלה השפיעו עמוקות על סולזניצין.

88 א"ג, עמ' 461—464.

80 AG, עמ' 43.

81 A. Solzhenitsyn, "The Right Hand", in *Stories and Prose Poems*, p. 155

82 מ"ד, עמ' 388.

83 א"ג, עמ' 136.

רבות של הסלאופילים — הערצתם לכנסיה האור-תודוכסית הרוסית כצורתה הקדומה, הערצתם לרוסיה שלפני פטר, לכפר הרוסי ולאכר הרוסי בטה-רתם — אך הוא דוחה ביודעים את אמונתם ב"שלי-חותה" של רוסיה ובכורתה המוסרית. זיקתו העמוקה למושג האשמה והתשובה הקיבוציות — הכוללת אמירת אמן מפורשת לרעיון המקראי של פקידת עוון אבות על בנים — נועל בפניו את האפשרות האידיאולוגית לכתוב באופן שיש בו כדי לעודד יהרהר לאומית או שחצנות. הדבר אף גודר אותו באופן ברור מכל האסכולה הסלאופילית, ועוד יותר מזו הפאן-סלאוויסטית.⁹²

בתשובה לסאחרוב המאשים אותו ב"לאומנות וליקורוסית", אומר סולז'ניצין כי בשעה שדיבר בהרצאתו עם קבלת פרס נובל על ערך סגולתה של "האישיות הקיבוצית" של כל אומה, אף הזעירה שבאומות, נתקבלו הדברים בהסכמה כללית. ואולם "אך הסקתי את המסקנה, כי הדבר חל גם על העם הרוסי, שגם עם זה זכאי לתודעה עצמית לאומית, לתחייה לאומית לאחר חולי רוחני המור מאד, מיד הוקיעו את הדבר בועם כלאומנות מעצמתית... מניחים כי הרוסים אי אפשר להם לאהוב את עמם בלי לשנוא אחרים"⁹⁴.

Leonard Schapiro, "Some Afterthoughts on Solzhenitsyn", *The Russian Review*, Oct. 1974, p. 420

93 סולז'ניצין העיר הערה דומה במסיבת עיתונאים (פריס, דצמבר 1944, עמ' 9), שבה אמר כי "בכל ארץ, ובראש וראשונה ברוסיה, יש להתרכז בהתפתחות פנימית. לשם כך יש לפנות אזורים כבושים, לחסל את האיומים על שלום העולם, לכוון כל המשאבים לטיפול בבעיות הלאומיות ולריפוי החללים המוסריים והגשמיים. לדעתו מדהים הדבר, כי ניו יורק פיימס תולה בו לאומנות שוביניסטית. הוא חוזר לנושא זה עם סאפיץ: "ההצעה לוותר על כל התפשטות חיצונית, לשחרר את כל אלה שאנו מדכאים ולוחצים, ותחת אלה להתרכז בבעיות הפנימיות של ארצנו נתפרשה כלאומנות, שוביניזם וכמעט אימפריאליזם. קובץ המאמרים שלי שיצא זה עתה לאור עוסק במקומות אחדים בשאלה זו של ההכרה הלאומית. כפי שציין אגורסקי דבר זה מביא אותי, כיהודי וכצינוני, להרגיש הרגשת השתייכות עמי משום החשיבות הרבה שאני מייחס להכרה הלאומית וליוכותו של כל עם להתפתח מבלי שזהותו היחודית תיפגע ותעוות" (*Encounter*, March 1975, p. 68).

94 *Kontinent*, 2, עמ' 355—356.

עיים שהתעללו באסירים הפוליטיים. זו הקבוצה השנואה ביותר בכל כתבי סולז'ניצין. ב"אוגוסט 1914" הוא מתייחס בשאט-נפש לקוזאקים. יתכן כי מוצאו של הסופר הוא המביא אותו להדגיש את פחדנותם של הקוזאקים הנסוגים בדהרת בהלה כש-מרבית הצבא הרוסי הרגלי עומסת, ללא מחסה, את עינויי התבוסה.

התרכזותו של סולז'ניצין בסבלות בני העם הרוסי, והדגשת חלקם באשמה על גגעי רוסיה של המאה העשרים, אפשר לראות כבולמוס עז של אהבה וחיימה, מתוך התמכרות של בעל מלאכה אחת. הדבר שהוא חותר אליו הוא פתרון של טיהור ומי-רוק לנשמה הרוסית, שיש לגאול אותה מטומאתה. הוא תובע מעין משפט נירנברג רוסי:

"הרי חידה שלא על בני דורנו לפענח: מדוע מותר לגרמניה להעניש את עושי העוולה שלה, ואסור לרוסיה? איזו דרך אסונות לפנינו, אם לא ינתן לנו להיטהר מהחלאה המרקיבה בתוך גופנו!... ומה עלינו לעשות? יום אחד יתארר צאצאינו את דורותינו כדורות של חדלי אישים: תחילה הנחנו להם להוציא מיליונים שבנו לטבח, ואחר כך סעדנו את רוצחינו לעת זקנתם השאננה... אך למען ארצנו ולמען ילדינו חייבים אנו למצוא את כולם ולהביאם למשפט! ובעיקר לשפוט לאו דוקא אותם אלא את פשעים..."⁸⁹.

הוא חוזר לכך באחד משלושת המאמרים שקובצו לאחרונה בספר "מתחת לרגבים"; שם הוא מצביע על החרטה שהתגלמותה הדרמאטית ב"הליכה לקא-נוסה" של הקאנצלר בראנדט בביקוריו בוארשה, באושוויץ ובמדינת ישראל.

ומכאן אנו מגיעים לסלאופיליות ואף השוביניזם שתולים בסולז'ניצין. אכן, הסלאופילים טענו כי לרוסיה, כנסייתה, עמה ואורח חייה יתרון על אלה של אירופה והמערב. סולז'ניצין שותף להשקפות

89 *א"י*, עמ' 148—149.

90 בראיון עם סאפאל ב"אנקונטר", מארס 1975, הוא אומר: "כל עוד נקיים בידנו את הנוהג להדגיש את עליונות אומתנו ולבקר עמים אחרים יהיה מצבנו נואש; לא נצליח לכוון קיום-יחד לאומי". הוא מטעים את הצורך בתשובה ובביעור סלעי המחלוקת בין עמים, ואפילו "במחיר הגזמה בתיאור חלקנו באשמה". אגב, מעניין — למצער — להזכיר כי בספרו "מתחת לרג-בים" הוא מונה עם חטאיו ההיסטוריים של העם הפולני את דיכוי של בוגוד המלניצקי (עמ' 139).

91 *Iz-podxglyb*, עמ' 123.

לדתם ההיסטורית. אך אין להתעלם משום כך ממשא-
לת חייהם של מאתים וחמשים מיליון אנשים. לדעת
סולו'ניצין מוטב להם לליטאים ולאוקראינים להיש-
אר במולדתם ולזכות בה לחירות מאשר ללכת בגולה
ולשתות בה את כוס התרעלה דורות על דורות⁹⁸.
מתוך גישה זו מצטער הוא על שניתנה בדעת הקהל
תמיכה גדולה יותר ל"תיקון ג'קסון" מאשר לתביעה
ליתר חופש בברית המועצות גופה⁹⁹. בהזכירו קבו-
צה של תשעים יהודים שפנו אל סאחארוב כדי
שיתמוך בבקשתם להגר, הוא מגדיר אותם כ"זרים
לארץ זו... המבקשים רק להימלט, תשעים אלה
לא חשבו על התפתחות העניינים אחר-כך"¹⁰⁰.
נאמן לעמדתו הכללית, הוא מביע אהדתו ותמי-
כתו במדינת ישראל בסכסוך במזרח התיכון, ובו
לעמידתה הדלה והפחדנית של אירופה נוכח איום
הנפט הערבי¹⁰¹. הוא תומך בסאחארוב המגן על
ישראל בראיון עם עתונאי לבנוני¹⁰², ומביע זעם
על מעשה נציגים ערבים במוסקבה שאיימו על סא-
חארוב באלימות גופנית¹⁰³.

השאלה היהודית

עם כל דאגתו לגורל עמו אין הוא מתעלם מקבוצות
לאומיות אחרות בברית המועצות ומבעיותיהן. בשעה
שאחד מחברי מערכת "נובי מיר" התלונן לפניו על
הפרק העוסק ברויטמן בספרו "במדור הראשון",
השיב לו:

"זו אחת מתכונותי. איני יכול לפסוח על בעיה חשו-
בה. הרי הבעיה היהודית — מה צורך יש לי בה?
נוח יותר להתעלם ממנה. אך פשוט איני יכול"¹⁰⁴.

לפיכך יש ביצירותיו דמויות יהודיות ודיון בנסיון

98 א. י. סולו'ניצין, "על עתידה של רוסיה", מסיבת
עתונאים, "פוסטיב" דצמבר 1974, עמ' 6, וראה "סול-
ז'ניצין משיב לשאלות", "פוסטיב", פברואר 1975, עמ'
13—12.

99 עמ' 380. במאמר "Bodalsya telenok s dubom",
התפרסם ב"קונפטיננץ", 2 עמ' 358, מונה סולו'ניצין
כמה מנקודות המחלוקת בינו ובין סאחארוב, וביניהן
שבניגוד לו סאחארוב "מדגיש את חשיבות ההגירה
למעלה מכל שאר הזכויות הנגזלות מהאוכלוסיה
הנשארת במקומה ואינה מהגרת".

100 Bodalsya telenok, עמ' 404.

101 שם, עמ' 384.

102 שם, עמ' 387.

103 שם, עמ' 608.

104 שם, עמ' 94.

אמונתו של סולו'ניצין בזהות לאומית לכל העמים
כוללת בלי ספק את היהודים. בראיונו לוולטר קרו-
קייט בטלוויזיה האמריקנית בשנה האחרונה הוא דן
במיוחד בהגירת היהודים מברית המועצות.

קרוניקייט: האם אתה רואה אי-פטריוטיות במע-
שה הרוצים לצאת את ברית המועצות כדי להציל
את חייהם?

סולו'ניצין: אם אדם יוצא את ברית המועצות
משום שהוא חש כי ארץ זו זרה לו, ואין זו ארצו
האמיתית, הרי זה בודאי מעשה טבעי של אדם חופ-
שי. הוא רוצה להיות בארץ אחרת, ובודאי שאין אני
מגנה אותו על זאת⁹⁶. יתר על כן, אנשים ההולכים
לישראל, אלה ההולכים באמת לישראל, לא אלה
המתאמרים ללכת לישראל אך באמת הולכים למקום
אחר... אני מכבדם, משום שהם בוחרים להם חיים
קשים הרבה יותר בישראל. הדבר מסוכן יותר בש-
בילם, ומטיל עליהם יותר חובות. מנחים אותם רגשות
דתיים, או רגשות התחדשות לאומית. יש לי יראת-
כבוד רבה מפניהם⁹⁶.

גם ב"מתחת לרגבים" הוא מדבר ברוח זו על
"נס לידתה וגייבושה של מדינת ישראל אחרי גלות
של אלפיים שנה"⁹⁷. בהתאם לאמונתו באומה כיח-
דת התשתית של החייב החברתיים, המדיניים והיצי-
ריים, מבדיל סולו'ניצין ברור מאד בין הגירת אנשים
למולדתם ובין אלה הבוחרים לצאת מארצם משום
שאינם מרוצים בתנאים. מדוע, שואל סולו'ניצין
בראיון ל"פוסטיב" בדצמבר 1974, מייחס סאחארוב
חשיבות כה רבה לזכות ההגירה? מדוע הזכות לעזוב
מקודשת יותר מן הזכות להשאר, לזכות בחירות
המצפון ובחופש הדיבור והעתונות בארץ? הדגשה
זו של ההגירה באה משעה שהותר למספר מסויים
של יהודים — וכן לגרמנים של הוולגה — לצאת את
ברית המועצות. זוהי זכותם הטבעית — לחזור למו-

95 בתשובתו למכתב גלוי של פאוול ליטווינוב (Vestunik
russkogo khristianskogo dvizheniya IV, 114,
pp. 258—260). אומר סולו'ניצין, שהוא מתנגד באו-
פן כללי להגבלת זכותו של כל אדם להגירה, שהוא
רוחש כבוד רב לעולים לארץ-ישראל, ואינו פוסל
כלל את המבקשים להם מקלט שתש כוחם מעיניוים.
אך אין בלבו כבוד והערכה לאלה האומרים כי לבם
קשור ברוסיה ולכן הם יוצאים לדרך בכיוון ההפוך,
ומסבירים את רוסיה הסבר חדי-צודדי בעוד זכות הדי-
בור וההגנה אינה ניתנת לרוסיה...

96 "Solzhenitsyn", CBS Television Network, June
24 1974, 10:00—11:00 p.m. EDT.

97 Iz-pod glyb עמ' 245.

את הפתרון לשאלה היהודית ולשאר תחלואי האימי-פריה הרוסית. היא וארוסה נחום הם צמד לא-נעים, קצר-רוח, מלא בון, קנאי, גס. עם זאת תיאור הדי-למה היהודית שבפיה נשמע משכנע. מה תועלת היתה בשינוי שם בתו לשם רוסי? היא מטיחה בפני אביה. הן בבית-הספר לאחיות מתקבלות רק בנות האמונה הנוצרית. אינו רוסייה הוא עומד לבנות או להושיע? הנה רוסטוב, הכרך הגדול, ובו המון אנשים משכילים, נמסרת בן-לילה בידי האטאמאן של הקוזאקים, המסתערים עלינו במגלבים! ¹⁰⁸. טעות היא לראות בסוגיה רק קאריקטורה של המהפכן הרוסי. אמת, נחום וסוגיה הם דמויות לא אהודות במובהק, אך תפקיד המהפכן המאוס ביותר בכרך הראשון נמסר לא להם, אלא לידי לנארטוביץ, סגן-משנה ממוצא רוסי וגרמני. אין הוא רק טיפוס דוחה, אלא הוא חייל העורק מן הצבא הרוסי כדי לעבור אל הגרמנים.

סולז'ניצין דן בכעיות האנטישמיות באחדות מיצי-רותיו. ב"אוגוסט 1914" אנו עדים לתוצאות ה"נומ-רוס קלאוזוס" המשתקפות בנסינו של גער נוצרי הנחשב בטעות ליהודי. כשמתבררת הטעות והוא מתקבל לאוניברסיטה, הוא חש כי שמחתו מהולה בהכרה, שהוא נתקבל משום שהצליח להוכיח, כי אינו שייך לאומה שהביאה לעולם את ישו... ¹⁰⁹. עלילת הרופאים ותוצאותיה נבחנות כמה וכמה פעמים ב"אגף הסרטן". תחילה אנו מתוודעים לבעיה באמצעות ורה גאגארט, אף היא לא-יהודיה, המת-קרבת ליהודים מפני שנחשבת ליהודיה. ההרגשה שחושדים בה חשד-שוא על נסיון להרעיל את אחד החולים, אינה עוזבת אותה בשעה שהיא ממתינה לחוקרים.

המנתח לב ליאונידוביץ' מגנה את ההאשמות המ-רושעות בשעת משפט חברים: "והמדובר בכירורג ממוצא רוסי! אילו הוא גרמני, או נאמר ז'י-ז'י-ז'י — — — היו כולם צועקים: צריך לתלות אותו, בלי שהיות!" ¹¹⁰ גם ב"ארכיפלג גולאג" עוסק סול-ז'ניצין בעלילת הרופאים ובתוצאות שקיווה להן סטאלין במערכת החדשה שלו נגד היהודים, וחוזר

היהודי. קשת רחבה של טיפוסים יהודיים מצויים בספריו: הליבראל היהודי מן התקופה הצארית, המהפכן היהודי, הקרבן היהודי של האנטישמיות. ודוק: בעוד סולז'ניצין אינו יכול — ואף אינו מגסה — להסתיר את סלידתו מטיפוס המהפכן היהודי, הוא מצליח בכל זאת להראות את מורכבות מעמדו של היהודים ברוסיה. היהודים נמשכים לרוסיה, ורק מוצ-אים שזו דוחה אותם; אוי להם אם הם מסתגלים, ואוי להם אם הם מנסים להתנגד.

אחת הדמויות שהוא מעריך בגלוי ובמפורש היא אישיותו של המהנדס היהודי איליה איסאקוביץ ארכאנגורודסקי בספרו "אוגוסט 1914". ארכאנגו-רודסקי הוא מומחה ידוע בחבל רוסטוב לציוד טח-נות קמת, אדם מצליח ומכובד אשר אליו פונה באופן טבעי טומצ'אק, בעל אחוזה מקומי, לעצה בעניין חינוך בתו ¹⁰⁸. באחד מפרקיו האחרונים של הספר המהנדס מתווכח עם בתו ועם חתנה על נחי-צות המהפכה ברוסיה. בכבוד זה מגן על עמדת הליב-ראל — ומשמש אף דוברו של המחבר, תפקיד רב-משמעות סולז'ניצין מועידה לדמות יהודית. סוגיה אומרת לאביה, כי כל האינטליגנציה תומכת במה-פכה. אך כלום אין אנו המהנדסים הבונים, אינטלי-גנציה? שואל אביה. אדם בר-ידע אי אפשר שית-מך במהפכה, שאינה אלא תהליך חורבן מטורף, וסופה בכיה לדורות. סילוק המונארכיה אין פירושו שיפור הכל. "אל תדמו בלבבכם שהרפובליקה היא פשטידה ערבה לחך... לעולם לא יגיע העם עצמו להגה המדינה" ¹⁰⁹.

אהדת סולז'ניצין נתונה לארכאנגורודסקי, המהנ-דס, הבנאי, הרוצה כי יתנו לו להמשיך ולעסוק במלאכתו. מה יהיה גורל מאתים הטחנות שבנה בבוא המהפכה? כמה יישארו לטחון את החיטה? והאנשים מה יאכלו? על כן נראה לו שאסור לו לעזוב את ארצו לאנחות, ואם חש הוא בשייכותו לארץ, עליו להסתגל לתהליך האיטי של ההיסטוריה, על-ידי עבודה, שכנוע, ושינוי הדרגתי... ב"אוגוסט 1914" אכן סולז'ניצין עוסק בטיבו הבעייתי ולעתים טראגי של הקשר ההיסטורי בין העם הרוסי והעם היהודי. סוגיה, בתו של ארכאנגו-רודסקי, רואה, כיהודים רבים, במיגור המשטר הצארי

107 שם, עמ' 583.

108 שם, עמ' 488.

109 שם, עמ' 21.

110 א"ס, עמ' 321.

105 שם, עמ' 40.

106 שם, עמ' 486.

הוא בגדר הגמבע נוכח הדגשתו, כי רוסיה אחראית במידה רבה לגורלה הטראגי, נוכח הכרתו בזכותם ובערכיהם של הלאומים שאינם רוסים, נוכח מידת ההצנע שהוא נוקט לגבי סגולותיו של העם הרוסי. אף הנחתו של רומאן רוטמאן, כי סולו'ניצין ממ־ שיד את מחשבתו החברתית של סולוביוב אינה לתועלת כאן. אין שמץ מאהבת ישראל של סולוביוב בסולו'ניצין, שמפורש וזעמו על התפקיד הנכבד שמילאו זרים, ובכלל זה יהודים רבים, בתפיסת השלטון על-ידי הבולשוויקים. ולמרבה האירוניה לאומנים רוסים קיצוניים טופלים על סולו'ניצין הע־ רצת היהודים וולוזל ברוסים¹¹³. רק משום שסול־ ו'ניצין מאמין בקצת עיקריה של אסכולה מחשבתית מסויימת אין פירושו שהוא דבק בכולם.

מהי איפוא הערכתנו לגבי סולו'ניצין? על-פי אומדנו שלו הריהו "פטריוט מתון". בדומה לאר־ כאנגורודסקי כל רצונו הוא לגשת אל המלאכה שיש לעשותה ולרפא את ארצו מתחלואיה האנושים. ראש דאגתו הוא לאומתו שלו, ואם עמים אחרים מוכנים לסייע, יבורכו. אך הוא מכבד גם קבוצות לאומיות אחרות, מעריך את שאיפותיהן הלאומיות ומכיר בזכותן השווה לביטוי עצמותן. לפיכך הוא תומך בשחרור העמים האחרים שבמסגרת האימפריה הרו־ סית ובהסתלקות מן ההגמוניה הרוסית עליהם — גישה שהיא רחוקה מזו של הדוגלים בעליונות הפאן־סלאויות.

והעם היהודי? כשאר העמים השותפים לנסיון ההיסטורי הרוסי, אין היהודים זוכים לשנאה או לאהבה כקבוצה: זכויותיהם הלאומיות זוכות להכ־ רה; הישגם הציוני זוכה להערצה רבה; מעמדם החצוי בהיסטוריה הרוסית זוכה להבנה; ויחידים בני העם היהודי נשפטים איש איש לפי תכונותיו האישיות. את ההערכה הקיבוצית מניח סולו'ניצין לכל עם ועם. בדומה לנביא במסורת המקראית הוא אומר שכל אומה אחראית לחטאי עצמה; על בניה לשקול את אשמתם, לכפר על עוונות העבר, ולעשות את הטוב לעתיד לבוא.

על הגירסה הקיצונית התולה מגמה של רצח־עם באסטרטגיה שבמזימת עלילת הרופאים. נראה, אומר סולו'ניצין, כי סטאלין נתכוון לעשות טבח גדול ביהודים. קשה לעמוד על האמת, אבל לפי השמועות שרווחו במוסקבה אמר סטאלין לתלות בראשית מארס את "הרופאים־הרוצחים" בכיכר האדומה. בעקבות זאת היו הפאטריוטים הנרגשים, בדירבונם של מדריכים, חשים לערוך פרעות ביהודים. וכאן היה השלטון מתערב בחסדו להציל את היהודים מזעם ההמון, שבו בלילה היה משלחם ממוסקבה למזרח הרחוק ולסיביר, שכבר הוכנו שם צריפים בשבילם¹¹¹.

עם כל סלידתו העמוקה מהקומוניזם ומהקומוניס־ טים ומורת־רוחו על חלקם הגדול של לא־רוסים בנצחון הבולשוויזם, הוא מתאר את חיסול הבול־ שוויקים הותיקים (ובהם הרבה יהודים ידועי־שם) כמעשה עוד אחד של מוח אחוז־מאניה. לא באקראי — כן מהרהר סטאלין לפי תיאורו של סולו'ניצין — נעשה הוא שליטה של רוסיה, צד הוא את לבה, הוא, ולא אלה ה"תלמודיסטים" הדברנים, חסרי השורש, בעלי זקני התיש, כל אלה המתוויקים על האצטבאות, חנוקים, ירויים, רמוסים לדומן במחנות, מורעלים, שרופים, הרוגים בתאונות־מכוניות או בידי עצמם!¹¹²

אמת, סולו'ניצין אינו מקדיש תשומת־לב מדוק־ דקת לכל מסותיהם ומצוקותיהם של היהודים הרו־ סים והסובייטים. אם הגליית כל חברי "החלוץ" וההגליות והגירושים לאחר מלחמת העולם השניה נזכרים בקיצור, הרי חיסול הסופרים ואנשי התר־ בות היהודים לאחר המלחמה אינו נזכר בארבעת הכרכים הראשונים של "גולאג".

מה, אם כן, יכולים אנו לומר על עמדתו של סולו'ניצין לנוכח שפעת העדות בכתב שלפנינו? ראשית, מה אפשר לנו להוציא מכלל חשבון? הע־ דות שבכתב מראה ברור, כי אין לכלול את סול־ ו'ניצין עם השוביניסטים או הסלאופילים: סיווג זה

Ivan Samolvin, "Pismo Solzhenitsynu", in M. 113 Agursky, "Neonatsistskaya opasnost v Sovetskom Soyuze", *Novy zhurnal* 118, 1975, pp. 205-19. ראה גם את הרשימה האנונימית: "Kriticheskie zametki russkogo cheloveka v patrioticheskom zhurnale 'Veche'", *ibid.*

111 א"י, עמ' 86.
112 מ"ר, עמ' 123.